

ЖІНКИ В ЖИТТІ СТАНІСЛАВА ЩЕНСНОГО ПОТОЦЬКОГО: ШЛЯХ КРІЗЬ КОХАННЯ, ВТРАТИ ТА СТВОРЕННЯ «СОФІЇВКИ»

О. І. Піддубна

Анотація. У статті викладено вплив дружин Станіслава Потоцького на його політичні рішення, емоційний стан та культурну діяльність. Проводиться аналіз стосунків із першою коханою Гертрудою Комаровською, трагічна загибель якої залишила слід у його долі, шлюб із Жозефіною Мнішек, що приніс йому статус і дітей, та найяскравіші стосунки із Софією Вітт. Особлива увага приділяється саме Софії, її впливу на Потоцького та її ролі у створенні «Софіївки» як символу любові та відображення естетичних ідеалів епохи. Стаття також висвітлює складні сімейні відносини, інтриги та політичний контекст, що супроводжували життя Потоцького та його коханих.

Ключові слова: Станіслав Потоцький, Софія Вітт, Жозефіна Мнішек, «Софіївка».

Важливим у вивченні історичних постатей постають їхні особисті стосунки. Аналізуючи взаємини одного із найзаможніших та впливових польських шляхтичів Поділля Станіслава Щенсного Потоцького з його дружинами, можна простежити, як вони впливали на його рішення, формування світогляду та сприйняття буденності. Кожна з дружин Потоцького залишила слід у його житті й серці, надаючи йому важливого досвіду та відіграючи певну роль у суспільно-політичних процесах того часу.

Грунтовним вивченням цієї теми займалася Т. Чубіна, яка написала дисертацію, присвячену родині Потоцьких, а також опублікувала низку статей із цієї теми. Свідчення про Софію Потоцьку можна знайти й у праці історика ХІХ ст. Й. Ролле, який детально описав її життя та роль у долі чоловіка. Цікавою постає також праця О. Косенко «Софіївка – шедевр садово-паркового мистецтва 18–19 сторіч на 225-році від її заснування», що розкриває значення парку, створеного на честь Софії Потоцької, як унікального історико-культурного явища.

Мета цієї статті полягає у висвітленні особистого життя Станіслава Щенсного Потоцького через його взаємини з жінками, визначені їх впливу на його рішення та культурну спадщину, а також підкресленні значення жінок у суспільному й історичному контексті ХVІІІ століття.

Станіслав Щенсний Потоцький народився у 1751 р. у родині Францішка Салезія та Анни Ельжбети в Тартакові, що у Белзькому воєводстві, і був їхнім єдиним сином. Францішк та Анна Потоцькі мали залізну вдачу та виявляли певну деспотичність щодо виховання сина. Натомість їх син Станіслав був м'яким та поступливим, що дивувало оточення. Батьки дбали про його статус, тому ще в дитинстві він отримав титул ротмістра, а невдовзі, у 1767 р., успадкував права на Белзьке староство [10, с. 125].

Ідеальною обраницею для С. Потоцького мала стати заможна наречена: королівська донька або щонайменше донька статного графа чи князя. Проте вподобання юнака відрізнялись від сповідань батьків. Він був закоханий у Гертруду, яка була донькою Якуба Комаровського, в чийх володіннях було лише декілька сіл, що не виправдовувало сповідань Анни та Францішка Потоцьких [5, с. 6].

Дізнавшись про таємне вінчання сина, Потоцькі разом з Амалією Мнішек, майбутньою тещею Станіслава Потоцького, дали наказ викрасти обраницю сина, щоб відправити її в монастир. Проте до монастиря дівчина так і не доїхала – її накрили подушками, щоб не було чути крику, і вона задихнулась, будучи вагітною від Станіслава Потоцького.

Коли С. Потоцький дізнався про смерть своєї обраниці, він перебував у пригніченому стані та хотів покінчити з життям, однак його врятували. Коли звістка про загибель доньки дійшла до Якуба Комаровського, той подав позов до суду, що могло загрожувати вигнанням батька Станіслава з теренів Польщі. Важко переживала ці події дружина Францішка Салезія, яка згодом несподівано пішла у небуття. Невдовзі один за одним помирають усі причетні до смерті Гертруди [3, с. 30–32].

Судові справи не порушили образу С. Потоцького як бажаного нареченого. Уладнавши всі юридичні питання з батьком Гертруди, у грудні 1774 р. він одружився з Жозефіною Мнішек, яку кохав, і яка в перші роки шлюбу мала значний вплив на чоловіка. Він писав їй зворушливі вірші, поділяв її інтереси, зокрема аматорський театр.

Попри значні маєтності в Галичині та пропоновані почесті й титули у Відні, пара не хотіла залишатись там [10, с. 126–127]. Одружившись із Жозефіною, Потоцький отримав 110 сіл. Він об'їздив свої володіння в Україні та вирішив оселитись у Нестерварі, перейменувавши його на Тульчин. Згодом там за проектом Лакруа у 1782 р. було споруджено розкішний палац. Інтер'єр палацу особливо вирізнявся своєю красою та багатством. До нього привозили різні картини, бронзу, меблі, кришталі. Колекція монет, медалей, бібліотека, архіви та картинна галерея могли спокійно конкурувати з найвідомішими музеями. До палацу приїжджали аристократи, яких вражала його розкіш. Серед гостей палацу були поет Станіслав Трембецький, король Речі Посполитої Август Понятовський, Тадеуш Костюшко. Палац часто називали «Королівством Тульчинським» або «Подільським Версалем» [11, с. 150].

Друга дружина Станіслава складала розповіді, писала картини. Вона була освіченою, в інтелектуальному та культурному плані перевершувачи свого чоловіка. Вона була активною та темпераментною, вільно спілкувалася з іншими чоловіками [1].

Шлюб Жозефіни Мнішек та Потоцького тримав двадцять чотири роки. За цей час у них народилось одинадцять дітей, однак Потоцький на схилі літ визнав своїми лише трьох – сина Щенсного Єжи та двох доньок Палагію і Людвіку [10, с. 167].

Третьою та останньою дружиною Потоцького була Софія. Польський історик Є. Лоек зазначає, що жінка народилась у турецькій провінції Віфінії, у місті Бурса. Мати дівчини залишилася вдовою та хотіла попіклуватись про доньку. Бажаючи доньці кращої долі, мати поклоталася, щоб інтернунцій Боскамп забезпечував дівчину, в нього була законна дружина, яка мешкала у Варшаві. Дівчина в будинку Боскампа займалась освітою та вивчала мови. Лише через рік після смерті дружини Боскампа вивіз Софію з Туреччини, однак по дорозі до Польщі юна пані познайомилась із майором Юзефом Віттом, якому на той час було 40 років. У 1779 р. Юзеф Вітт та Софія де Челіче, як вона себе називала, обвінчалися [7, с. 96]. Вийшовши заміж за Юзефа Вітта, жінка переїхала до Парижа. Манери, врода, вміння подати себе та розум були помічені у Версалі.

Зближення між Софією та С. Потоцьким відбулося у м. Ясси, де на службі перебував її чоловік. О. Ролле вказував на те, що жінка виступила у ролі політичного агента, зваблюючи нерішучого Потоцького прийняти пропозиції «північної союзниці» [6, с. 109].

Після Другого поділу Речі Посполитої С. Потоцький вирішив покинути Польщу та росію. Він оселився з Софією в Гамбурзі. У 1795 р. Річ Посполита припинила існування, але С. Потоцький зберіг свої володіння. У травні того самого року він вирішив розлучитися з дружиною, а Софія з дітьми вирушили до Львова, щоб оформити розлучення з де Віттом. Друга дружина не погоджувалася на розлучення, і лише після її смерті С. Потоцькому вдалося офіційно розірвати шлюб [10, с. 159].

Софія з першого погляду справила позитивне враження на С. Потоцького, адже за його сприяння було створено цілий парк для коханої. Коли влітку 1795 р. Софія була гостею маєтку Гелени Радзивілл у Неборові, її приємно вразила «Аркадія» [4, с. 200]. Софія в листах до Потоцького писала із захопленням про неї. Вона була вражена красою цього місця, його романтичною атмосферою та ретельно доглянутими садами, де зібрані всі можливі види квітів і екзотичних рослин. Саме в цей час у Софії зароджується задум майбутньої «Софіївки» – парку, який згодом стане одним із найвідоміших у Європі [8, с. 134].

Ідея придбати маєток у Криму й побудувати там парк на зразок «Аркадії» не була реалізована. Проте С. Потоцький не хотів полишати цю ідею і прагнув втілити мрію своєї коханої. Він пригадав про річку Кам'янка, яка проходила через його маєток в Умані. Ця місцевість вважалась для нього ідеальною для створення парку в англійському стилі [10, с. 372].

Варто наголосити, що з юного віку С. Потоцький захоплювався сільським господарством, покращенням і збільшенням лісів. Займався розведенням нових зернових культур, а на пустирях наказував селянам саджати верби й тополі, щоб озеленити край. Також він дбав про те, щоб селяни висаджували фруктові дерева на своїх подвір'ях, тому навесні його маєтки були наповнені цвітінням [10, с. 371].

Ініціатива Софії побудувати парк надихнула до дії С. Потоцького. Це був найщедріший і найпам'ятніший подарунок, який залишився у вигляді природної краси. Для втілення задуму

С. Потоцький запросив до себе талановитого офіцера Людвіга Метцеля, ополченого бельгійця, який раніше працював інженером-артилеристом. Урочище селища Карпівці було обрано як основа для майбутнього парку. Будівництво розпочалося в 1796 р. Для допомоги Метцелю прибув найкращий садовий спеціаліст – німець Олива. Над побудовою парку працювало понад 800 селян. Твердження, що під час будівництва «Софіївки» використовувалася безоплатна праця кріпаків, не відповідають дійсності. Насправді всі селяни, які працювали над створенням парку, отримували оплату, оскільки це було передбачено генеральним чиншем. Одночасно з будівельними роботами на навколишніх пагорбах висаджувалися численні місцеві породи дерев, а в окремих місцях – рідкісні екзотичні рослини [5, с. 44–47].

Талановитий Людвіг Метцель був автором архітектурного, топографічного та гідрографічного проєктів парку. Завдяки його роботі було створено великий водоспад, спроектовано течію річки, вибудовано штучні гроти, мости та інші архітектурні елементи [10, с. 374]. Побудова парку з поєднанням грецької та римської міфології в романтичному стилі належала Софії, а її ідею повністю підтримав чоловік. За його задумом, «Софіївка» мала стати не лише красивим місцем, але й бути найбільшим парком на теренах Європи [7, с. 96].

Станіслав Потоцький урочисто подарував «Софіївку» на день народження обраниці. Перебуваючи в колі запрошених гостей, жінка завітала до парку через головну відчинену браму. Брама була оздоблена ажурним плетивом із чорного чавуну. Дивовижною була підземна річка Стікс, що зачаровувала погляди гостей [4, с. 203]. У той день були ілюмінації, а хор «наяд» на честь будівника Метцеля виконав кантату [9, с. 13]. Вражала також підземна річка, пропливши якою, човен проходив через шлюзи та виходив до «Острова кохання» [4, с. 203]. Парк став втіленням кохання Потоцького до своєї дружини та увіковічнив її ім'я у мистецтві. Дендрологічний парк і до сьогодні зачаровує та вражає продуманістю деталей і величністю, нагадуючи всім про історію кохання.

У 1798 р., після смерті своєї другої дружини Жозефіни та завершення процесу розлучення, Станіслав Потоцький одружився з Софією Вітт. Вінчання в Тульчині було скромним, проведеним за двома обрядами – католицьким і православним [10, с. 159].

Важливим у стосунках подружжя постає пасерб Софії – Єжи Щенсний Потоцький. Жінка була старша за свого пасерба на 16 років, втім різниця у віці не завадила їхнім романтичним взаєминам. Це підтверджують їх листування та свідчення сучасників. Пара старанно приховувала свої стосунки, тому С. Потоцький тривалий час нічого не підозрював. Однак узимку 1804–1805 рр. чоловік Софії довідався про романтичні стосунки між близькою його серцю жінкою та сином. Зрада спричинила страшне потрясіння та відчай [12, с. 135].

Щенсний Єжи Потоцький після смерті батька успадкував значні маєтки, однак швидко повернувся до розгульного життя й поринув у борги. Софія намагалася вплинути на його манію до азартних ігор, уклавши з ним угоду у 1807 р., згідно з якою він отримував довічний дохід, а вона перебирала його майно та борги. Єжи згодом поїхав до Парижа, але там продовжив попередній спосіб життя, опинившись у борговій ямі та просячи допомоги у Софії. Попри листи кохання до Софії, він продовжив вести вільні стосунки, що суттєво позначилось на його здоров'ї. У 1809 р. його стан значно погіршився, і він помер, залишивши величезні борги [12, с. 135–138].

Після смерті Щенсного Єжи Потоцька отримала довічне право на його маєтки, які раніше зазнали значних фінансових втрат через азартні ігри покійного. Вона активно займалася відновленням, підтримувала погорільців після пожеж у Тульчині та Немирові, фінансувала освіту, будувала церкви й розвивала «Софіївку». Водночас вела багаторічні судові суперечки з пасинками щодо спадщини, а в 1820 р. зазнала зради сина Мечислава, який вигнав її з Тульчина. Завдяки шлюбові дочки Софії з генералом Кисельовим отримала підтримку імператора й виграла процес щодо маєтків [10, с. 294–296].

У 1822 р., важко хворіючи, виїхала на лікування до Відня, але зупинилася в Берліні, де й померла 12 (24) листопада. Її тіло таємно перевезли до Тульчина, а пізніше перепоховали в Тальному [10, с. 296–298].

Отже, жінки відіграли ключову роль у житті Станіслава Потоцького, впливаючи на його емоційний стан, політичні рішення та творчі задуми. Його перше кохання з Гертрудою Кома-

ровською закінчилося трагедією, що вплинуло на його психологічний стан. Шлюб із Жозефіною Мнішек надав йому стабільність і привів до створення маєтку в Тульчині, однак із часом їх взаємини змінилися. Остання дружина, Софія, не лише надихнула його на створення «Софіївки», але й стала символом кохання, увіковиченим у ландшафтному мистецтві. Парк «Софіївка» став уособленням естетичних пошуків кінця XVIII ст., що об'єднували європейську романтику, античні мотиви та природний ландшафт. Водночас її вплив призвів до складних сімейних інтриг, зокрема роману з пасербом Єжи Потоцьким. Життя Потоцького було позначене пристрасстю, втратами та прагненням залишити по собі пам'ять, що втілилась у створенні одного з найвеличніших парків Європи.

Abstract. The article describes the influence of Stanisław Potocki's wives on his political decisions, emotional state, and cultural activities. The relationship with his first lover Gertruda Komarowska, whose tragic death left a mark on his fate, his marriage to Josephine Mnieszczek, which brought him status and children, and his most striking relationship with Sofia Witt are analyzed. Particular attention is paid to Sofia, her influence on Potocki, and her role in creating Sofiyivka as a symbol of love and a reflection of the aesthetic ideals of the era. The article highlights the complex family relationships, intrigues, and political context that accompanied the lives of Potocki and his lovers.

Keywords: Stanisław Potocki, Sofia, Josephine Mnieszczek, «Sofiyivka».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Городнюк Ю. Станіслав і Софія Потоцькі. *Сайт Гендерних Досліджень ННІ Історії і Філософії*. URL: <https://gender-ck.inf.ua/projects/exploration/item/potocka>
2. Дендрологический парк «Софиевка» / І. С. Косенко та ін. Київ: Наук. думка, 1990. 156 с.
3. Карпалюк В. В. Потоцькі на теренах Поділля: Кваліфікаційна магістерська робота. Вінниця, 2020. 92 с.
4. Кіріченко Д. «Софіївка»: історія кохання, закарбована в природі. *Наука. Освіта. Молодь*. С. 200–203.
5. Косенко І. С. «Софіївка» – шедевр садово-паркового мистецтва 18–19 сторіч на 225-році від її заснування. *Journal of native and alien plant studies*. 2021. С. 5–17.
6. Ролле І. Судьба красавицы. *Київська старовина*. 1887. С. 7–138.
7. Чубіна Т. Д. Гендерні аспекти в дослідженні біографій представниць родини Потоцьких (на прикладі Софії та Гелени Полоцьких). *Український селянин*. 2006. № 10. С. 95–97.
8. Чубіна Т. Д. Із епістолярної спадщини Софії Вітт (листи до Станіслава Щенсного Потоцького за 1795 рік). *Український селянин*. 2008. С. 133–139.
9. Чубіна Т. Д. Перлина садово-паркового мистецтва дендрологічний парк «Софіївка»: історія створення та етапи розвитку. *Гуманітарний вісник*. 2014. № 5. С. 7–30.
10. Чубіна Т. Д. Рід Потоцьких в Україні (тульчинська лінія): суспільно-політичні та культурологічні аспекти: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 – історія України. Черкаси, 2008. 633 с.
11. Чубіна Т. Д. Тульчинський палац Потоцьких як осередок культурно-мистецького життя. *Наукові праці. Історія*. 2010. С. 149–157.
12. Чубіна Т. Д. Щенський Єжи Потоцький: біографічний нарис. *Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія*. 2008. С. 1–7.

УДК 94:929.6(477.44)

СТАНОВЛЕННЯ МИКОЛИ БИТИНСЬКОГО ЯК ВИДАТНОГО ГЕРАЛЬДИСТА

Д. В. Шатковський

Анотація. У статті досліджується шлях становлення Миколи Битинського як видатного геральдиста, його молоді роки, освіта та військова служба, що вплинули на формування його світогляду та професійної діяльності. Вивчення цього періоду дає змогу глибше зрозуміти витоки його зацікавлення геральдикой, участь у національно-визвольних змаганнях та подальший внесок у розвиток української символіки. Об'єктом дослідження є життєвий шлях Битинського, а предметом – його діяльність у військовій, педагогічній та мистецькій сферах до початку його активної роботи в геральдиці. Хронологічні межі дослідження охоплюють період від народження Миколи Битинського у 1893 році до початку 1920-х років, коли сформувалися основні засади його творчості та наукової роботи. Географічні межі дослідження охоплюють територію України, зокрема Поділля.

Ключові слова: біографія, геральдика, Українська революція, символіка.

Микола Битинський – український геральдист, фалерист, художник, поет, публіцист, дослідник символіки та культурного спадку. Його діяльність охоплює широкий спектр питань,